

PHILIPP THER, *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent. Eine Geschichte des neoliberalen Europa*, Berlin 2014, 432 s.

Neoliberalismus se během poslední dekády stal významným tématem společenskovědních a historiografických výzkumů. Ačkoli je termín neoliberalismus známý zejména z vášnivých politických debat o stavu a výhledech soudobého kapitalismu, jeho výskyt v odborné literatuře vykazuje bezpochyby vzestupnou tendenci.¹ Zájem o tento fenomén je společný jak politickým myslitelům, aktivistům a politikům, tak ekonomům, sociologům, historikům nebo antropologům. Výsadní místo neoliberalismu v soudobém politickém diskurzu do jisté míry znesnadňuje jeho analýzu oproštěnou od bezprostřední politické agendy. Pokud ovšem badatel odhlédne od perspektivy, která pojmu a priori přikládá negativní význam a používá jej výhradně jako nástroj politické polemiky, je možné s neoliberalismem pracovat jako s analytickou kategorií, bez které si lze kritické zkoumání vývojových tendencí soudobých států a společností jen stěží představit.

Výzkum neoliberalismu je možné se značnou mírou zjednodušení rozdělit do tří základních skupin. První oblastí zkoumání je analýza neoliberalismu jako ekonomického a politického myšlení. Zaměřuje se na dlouhou historii snah o nové promyšlení liberalismu, které byly reakcí na krizi liberální politiky v meziválečném období. Práce z oblasti intelektuálních dějin neoliberalismu se věnují významným osobnostem a školám neoliberalního myšlení a současně mapují intenzivní transnacionální komunikaci mezi příslušníky neformálního „neoliberálního myšlenkového kolektivu“.² Druhý směr výzkumu se věnuje neoliberalismu jakožto politickému projektu. Z perspektivy politických a hospodářských dějin, politologie, politické ekonomie či sociologie zkoumá snahy o realizaci neoliberálních idejí od 70. let 20. století do současnosti. Tyto práce se zabývají politickou programatikou a implementací s neolibe-

1 TERRY FLEW, Six Theories of Neoliberalism, *Thesis Eleven* 1/2014, s. 49–71.

2 PHILIP MIROWSKI, DIETER PLEHWE (edd.), *The Road from Mont Pèlerin: The Making of the Neoliberal Thought Collective*, Cambridge 2009; P. MIROWSKI, ROBERT VAN HORN (edd.), *Building Chicago Economics: New Perspectives on the History of America's Most Powerful Economics Program*, Cambridge 2013; ANGUS BURGIN, *The Great Persuasion: Reinventing Free Markets since the Depression*, Cambridge 2015; RALF PTAK, *Vom Ordoliberalismus zur Sozialen Marktwirtschaft. Stationen des Neoliberalismus in Deutschland*, Opladen 2004.

ralismem spojených politik na mezinárodní, státní a lokální úrovni.³ Pohled na neoliberalismus jako na specifickou politickou ekonomii pak prostupuje badáním o fungování soudobého kapitalismu.⁴ Třetí oblast výzkumu se zabývá každodenním neoliberalismem. Čerpá inspiraci především z Foucaultova konceptu governmentality a snaží se analyzovat fungování tržních společností a proměny lidské subjektivity spojené s aplikací nových forem vládnutí a expertního vědění.⁵

Výzkum neoliberalismu představuje rozvíjející se pole bádání, které již vyprodukovalo řadu zásadních textů. Současně zůstává prostoupeno duchem polemiky a je charakteristické úzkým propojením akademické vědy a kritického nazírání na minulost i současnost neoliberálního projektu.⁶ Historik zabývající se dějinami neoliberalismu vstupuje do rozvinuté interdisciplinární diskuze a je konfrontován s rozličnými metodologickými přístupy a interpretačními strategiemi. Předložit pohled na dějiny neoliberalismu z perspektivy dějin střední a východní Evropy současně představuje velkou badatelskou výzvu. Až na výjimky se výzkum neoliberalismu zaměřuje na dění v západní Evropě a USA, případně také na působení neoliberalismu v latinské Americe, Africe a Asii.⁷ Vliv neoliberálních ekonomických a politických strategií na země někdejšího východního bloku dosud mapovala spíše tzv. tranzitologie, případně byly post-socialistické země do převládajících výkladů dějin neoliberalismu integrovány jako místa, kam byly neoliberální ideje a politiky importovány po pádu státně-socialistických režimů.⁸ Zkoumání regionálních specifik neoliberalismu, případně souvislostí mezi budováním kapitalismu

3 DANIEL STEDMAN JONES, *Masters of the Universe: Hayek, Friedman and the Birth of Neoliberal Politics*, Princeton 2012; MONICA PRASAD, *The Politics of Free Markets: The Rise of Neoliberal Economic Policies in Britain, France, Germany, and the United States*, Chicago 2006.

4 COLIN CROUCH, *The Strange Non-death of Neo-liberalism*, Cambridge 2011; WOLFGANG STRECK, ARMIN SCHAFER (edd.), *Politics in the Age of Austerity*, Cambridge 2013.

5 Srov. např. MITCHELL DEAN, *Governmentality: Power and Rule in Modern Society*, London 1999; NIKOLAS ROSE, PETER MILLER, *Governing the Present: Administering Economic, Social and Personal Life*, Cambridge 2008.

6 Srov. diskuzi o neoliberalismu, která proběhla v letech 2012 a 2013 na stránkách časopisu *Social Anthropology*, do níž se zapojili Loic Waquant, Mathieu Hilgers, Bob Jessop, Jamie Peck, Nik Theodore, Johanna K. Bockman a další. Pro příklad propojení badatelské perspektivy s aktuální politickou polemikou srov. P. MIROWSKI, *Never Let A Serious Crisis Go to Waste: How Neoliberalism Survived the Financial Meltdown*, London 2013.

7 Pro mimoevropský kontext srov. např. AIHWA ONG, *Neoliberalism as Exception: Mutations in Citizenship and Sovereignty*, Durham – London 2006.

8 Nejznámějším výkladem dějin neoliberalismu jako autoritářského vývozu politického programu z USA do zbytku světa je NAOMI KLEIN, *The Shock Doctrine: The Rise of Disaster Capitalism*, London 2007.

po roce 1989 a delšími vývojovými kontinuitami v dějinách zemí střední a východní Evropy se teprve začíná rozvíjet a přinášet první závažná zjištění.⁹

Kniha *Die neue Ordnung auf dem alten Kontinent* si vytkla za cíl předložit dějiny neoliberální Evropy. Práce vídeňského profesora Philippa Thera znamenala značný ohlas a již nyní je zřejmé, že se jedná o text, k němuž se budou muset vyjádřit budoucí výzkumy dějin evropského neoliberalismu. Zásadním přínosem knihy je snaha o historizaci utváření neoliberálního řádu v podmínkách post-socialistické transformace. Ther se pokusil nahradit perspektivu „přechodu k demokracii“ analýzou časově ohraničeného procesu vytváření neoliberálního kapitalismu zejména v bývalé NDR, Československu (respektive v České republice a na Slovensku) a Polsku. Současně se kniha snaží postihnout interakci mezi západní Evropou a nově se formujícími kapitalismy v zemích bývalého východního bloku. Autor se programově vyhýbá tezi o jednoznačném přenesení neoliberalismu ze západu na východ, tedy jednosměrném transferu idejí a politik, a přichází s konceptem „kottransformace“, který zdůrazňuje vliv radikálních politických a ekonomických změn ve střední a východní Evropě na vývoj v západní části kontinentu. Jedná se o podstatnou změnu analytické perspektivy. Někdejší socialistické státy již nejsou zobrazovány jako pasivní příjemci „šokové terapie“, nýbrž hrají roli aktivních účastníků v procesu další fáze neoliberální transformace Evropy v průběhu 90. let. Současně Ther naznačuje, že neoliberální kapitalismus se v regionu nebudoval na „zelené louce“, ale navazoval na některé společenské fenomény, jež se zrodily již v období pozdního socialismu.

Důležité je rovněž načrtnutí odlišné perspektivy, z níž je možné nahlížet na vzájemné vztahy mezi post-socialistickými zeměmi a státy západní a jižní Evropy. Namísto vyprávění tradičního příběhu o postupné integraci bývalých sovětských satelitů do evropských struktur a jejich připojení k modernizovanému a prosperujícímu jádru sjednocující se Evropy autor kriticky reflektuje vývoj Řecka, Itálie, Španělska a Portugalska v poslední dekádě a naznačuje, že došlo k významné změně mocenských a ekonomických poměrů na evropském kontinentu. Ther přesvědčivě tvrdí, že jsou to právě jihoevropské země, kdo je v současnosti považován za „nemocného muže Evropy“, zatímco se většina post-socialistických členů EU snaží hrát roli premiantů důsledně prosazujících neoliberální reformy. Dalším výrazným přínosem knihy je její celkový interpretační rámec. Autor přichází s velmi kritickým hodnocením dvaceti let budová-

9 JOHANNA K. BOCKMAN, *Markets in the Name of Socialism: Left-Wing Origins of Neoliberalism*, Stanford 2011; STEPHEN J. COLLIER, *Post-Soviet Social: Neoliberalism, Social Modernity, Biopolitics*, Princeton 2011.

ní kapitalismu v regionu po roce 1989, současně se však ve snaze postihnout rozporuplnou dynamiku transformace vyhýbá jednostrannému odmítání či zjednodušování vývoje ve zkoumaném období. Therův přístup nejlépe vystihuje kapitola, v níž srovnává vývoj středoevropských metropolí (Berlín, Vídeň, Praha, Varšava, Budapešť) a na příkladu soudobých urbánních dějin, konceptualizujících velkoměsto jako místo transformace načrtává trajektorie sociálních a ekonomických proměn, jimiž střední Evropa prošla po roce 1989.

Recenzovaný text však vyvolává také řadu kritických komentářů. Na prvním místě je třeba upozornit na nesoulad názvu práce s jejím obsahem. Kniha nese podtitul „dějiny neoliberální Evropy“, čímž vyvolává dojem, že mapuje dějiny evropského neoliberalismu, tedy postupné utváření nového řádu na celém evropském kontinentu. V tomto ohledu však kniha zůstala na půli cesty. Práce je vystavena primárně na výzkumu hospodářského vývoje zemí střední a východní Evropy po roce 1989 a na tezi o dotvoření neoliberální Evropy v průběhu 90. let cestou interakce mezi západem a východem. Kniha pomíjí delší historii evropského neoliberalismu nejen v oblasti ekonomického a politického myšlení, ale především na rovině politických dějin. Počátky ustavování neoliberálního řádu lze najít nejpozději v éře hospodářské krize 70. let, která iniciovala či přinejmenším akcelerovala zásadní politické a ekonomické změny. Aby byl portrét utváření neoliberální Evropy úplný, kniha by musela více reflektovat proces postupné dekonstrukce keynesiánských ekonomik evropských zemí a cestu k novému hospodářskému zřízení. Je totiž zřejmé, že neoliberalismus nebyl spojený pouze s britským thatcherismem, ale také s reformními politikami aplikovanými již od 80. let v dalších zemích včetně Francie nebo Švédska. Zůstává otevřenou otázkou, jak by použití delší časové perspektivy ovlivnilo tezi o „kotransformaci“ či „druhé vlně neoliberalismu“ a do jaké míry by naopak vystoupily do popředí starší transformační procesy, které postupně proměňovaly někdejší nesocialistické země a po roce 1989 se staly součástí neoliberální agendy ve státech střední a východní Evropy.

Dalším aspektem knihy, který si zaslouží kritickou pozornost, je žánrové vymezení práce. Ačkoli se autor snaží kombinovat badatelské perspektivy a mapovat současně ekonomické, politické i sociální procesy, přece jen je zřejmé, že právě historizující analýza ekonomické transformace je největším přínosem knihy. Opačným výsledkem skončil pokus o postižení sociálních proměn. Jak jsem již naznačil výše, výzkum souvislostí mezi neoliberální politikou a společenskou změnou je často ovlivněn konceptem governmentality, který analyzuje neoliberální pojetí moci jako „vládnutí na dálku“ prostřednictvím specifických forem expertního vědění a sebe-kontroly či sebe-disciplinace jednotlivců. Cílem je objasnit, jak neoliberální organizace ekonomiky a společnosti, která je založena na tržní racionalitě, proměňuje život společnosti od organizace

práce po nové pojetí individua a lidské subjektivity v soudobém kapitalismu. Recenzovaná kniha však nedosahuje analytické hloubky prací Nikolase Rose a Petera Millera nebo Elizabeth Dunnové.¹⁰ Autor zkoumá sociální a kulturní aspekty neoliberalismu formou prezentace nepříliš systematických pozorování nebo, v horším případě, vyprávěním osobních zážitků z cest a studijních pobytů. Tento přístup může být čtenářsky atraktivní v žánrech reportáže nebo non-fiction, v případě historiografické práce však působí povrchně a kontrastuje s pramenně podloženými a argumentačně výrazně propracovanějšími pasážemi o ekonomické transformaci.

Největší slabinou knihy je však sám způsob, jakým konceptualizuje neoliberalismus, zejména velmi omezená reflexe komplikovaného vývoje neoliberálního politického a ekonomického myšlení. Přestože autor konstatuje, že neoliberalismus není koherentní doktrínou, ale proměňujícím se souborem představ o vztahu mezi státem, trhem a společností, a neoliberální vládnutí je charakteristické také rozporem mezi ideologií volného trhu a minimálního státu a pragmatismem reálné politiky, v knize citelně chybí hlubší rozbor neoliberalismu z perspektivy intelektuálních dějin. Práce rovněž nezkoumá vztah mezi neoliberálním myšlením a politickou praxí. Bylo by zajímavé zjistit, jaké směry neoliberálního myšlení se v Evropě prosadily a ovlivnily politiku deregulace a privatizace zaváděnou nejpozději od 80. let. Současně autor nezkoumá utváření politického a ekonomického myšlení a na ně navazující politické programatiky stojící v pozadí budování kapitalismu v post-socialistických zemích. Kniha sice konstatuje, že neoliberalismus v sobě zahrnuje více myšlenkových tradic a nabízí různé možnosti jak organizovat vládnutí založené na volném trhu a nové roli státu, toto zjištění však dále nerozvíjí při zkoumání zrodu neoliberální Evropy. Práce také nepostihuje vzájemné ovlivňování neoliberálního myšlení a politické praxe. Literatura propojující historiografickou perspektivu s analýzou současných proměn neoliberálního myšlení a vládnutí upozorňuje na schopnost neoliberalismu pružně reagovat na krize a zásadní vnitřní rozpory tohoto politického a intelektuálního projektu.¹¹ Recenzovaná kniha popisuje neoliberalismus jako neměnný politický projekt privatizace, slabého státu a neregulovaného volného trhu, jenž je usměrňován zásahy

10 N. ROSE, P. MILLER, *Governing the Present* (srov. především kapitoly *Governing Economic Life* a *Political Power beyond the State: Problematics of Government*); ELIZABETH C. DUNN, *Privatizing Poland: Baby Food, Big Business, and the Remaking of Labor*, Ithaca 2004.

11 JAMIE PECK, *Constructions of Neoliberal Reason*, Oxford 2010; WILLIAM DAVIES, *The Limits of Neoliberalism: Authority, Sovereignty and the Logic of Competition*, London 2014; P. MIROWSKI, *Never Let*.

a vlivy zvenčí, například prostřednictvím politiky Evropské unie.¹² Tato badatelská perspektiva však podceňuje vysokou míru intelektuální a politické flexibility, která je významným zdrojem úspěchu neoliberálních politik a současně příčinou nesnadné uchopitelnosti neoliberalismu prostřednictvím historiografické či sociálně vědní analýzy.

Nedostatečný zájem o dějiny neoliberálního myšlení se odrazil například v podkapitole věnované problematice lidského kapitálu ve střední a východní Evropě. Autor nevzal v úvahu skutečnost, že koncept lidského kapitálu patří mezi důležité produkty neoliberální ekonomické teorie a představuje prominentní příklad aplikace ekonomické racionality na sociální fenomény stojící původně mimo oblast ekonomických kalkulací.¹³ Utváření neoliberálního řádu je zde paradoxně analyzováno prostřednictvím jednoho z nejdůležitějších neoliberálních ekonomických konceptů, který výrazným způsobem proměnil vnímání vztahu mezi trhem a lidským individuem. Namísto přímé aplikace konceptu lidského kapitálu by si práce o dějinách neoliberalismu měla spíše položit otázku, jak se představa o lidském kapitálu prosazovala v post-socialistické Evropě a jakým způsobem ovlivnila pojetí práce či ekonomického subjektu ve vznikajícím tržním hospodářství. Příklad nereflexovaného užití jedné z důležitých složek neoliberálního ekonomického myšlení ilustruje obecnější problém recenzované knihy. Přestože je třeba vyzvednout autorovu snahu brát neoliberalismus vážně a učinit z něj objekt kritického historiografického zkoumání, nedostatečná analýza intelektuálních základů a expertního zázemí neoliberálních politik vedla k rozporuplným výsledkům.

Kniha Philippa Thera slibuje více, než ve skutečnosti nabízí. Čtenář má k dispozici pečlivě zpracované dějiny ekonomického vývoje střední a východní Evropy po roce 1989, které jsou na příkladu Německa a jižní Evropy alespoň částečně vsazeny do širšího kontextu soudobých evropských dějin. Odpovědi na otázky pátrající po místu post-socialistické transformace v delších dějinách neoliberalismu nebo po specifikách neoliberalismu v zemích někdejšího východního bloku však zůstávají nezodpovězeny. Zcela nedostatečně pak kniha popisuje proces, který je obsažen přímo v jejím názvu, tedy utváření „nového řádu na starém kontinentu“. Ačkoli práce odkazuje na literaturu prosazující

12 K problematice vztahu mezi neoliberalismem a politikou Evropské unie srov. WOLFGANG STREECK, *Buying Time: The Delayed Crisis of Democratic Capitalism*, London 2014; TÝŽ, *The Rise of the European Consolidation State*, *MPIfG Discussion Paper* 15/1, Köln 2015.

13 Klasické zpracování teorie lidského kapitálu srov. GARY S. BECKER, *Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education*, Chicago 1993 (1. vydání 1964).

koncept „typů kapitalismu“ (varieties of capitalism), která poukazuje na institucionální a strukturální různorodost soudobých kapitalistických ekonomik, výklad nebere v úvahu skutečnost, že zkoumání evropského neoliberalismu vyžaduje reflexi jeho národních variant a specifik. Příklady z post-socialistické Evropy a Německa s přihlédnutím k vývoji v jižní Evropě neposkytují dostatečný základ pro analýzu vysvětlující dlouhodobý historický proces, na jehož počátku byla prohlubující se krize keynesiánského liberalismu a státního socialismu a který postupně vyústil v širokou akceptaci neoliberálních politik napříč Evropou. Problematická reflexe dějin neoliberálního myšlení a jeho role při formulování bezprostředních politických strategií způsobila, že se knize nepodařilo postihnout rozporuplnou dynamiku neoliberálního projektu, která se odráží například ve věčném napětí mezi vizí deregulovaného volného trhu a státními zásahy do ekonomiky vynucenými potřebou řešit opakující se vážné hospodářské krize. Podobně dopadla snaha o napsání sociálních dějin neoliberalismu, což jen dokládá, jak obtížné je analyzovat společenskou realitu soudobých kapitalistických společností.

Recenzovaná práce představuje především čtenářsky velmi atraktivní shrnutí socioekonomických proměn střední a východní Evropy po roce 1989, které položilo důraz na historicitu popisovaných transformačních procesů. Současně kniha upozorňuje na skutečnost, že dějiny evropského neoliberalismu není možné zpracovat bez reflektování vývoje v zemích střední a východní Evropy v éře pozdního socialismu a po roce 1989. Výše zmíněné výtky pak naznačují, že pro další výzkum dějin neoliberalismu může kniha posloužit zejména jako katalog otázek, které otevírá či alespoň naznačuje. Je zřejmé, že příští pokus o sepsání dějin neoliberální Evropy bude muset pracovat se skutečně celoevropským rámcem, neobejde se bez reflektování delší časové perspektivy, provede sofistikovanější sociálně historickou analýzu a v neposlední řadě poskytne mnohem hlubší vhled do vztahu mezi politickým a ekonomickým myšlením neoliberalismu a rozporuplnou realizací neoliberálních politik.

Vítězslav Sommer

Ústav pro soudobé dějiny, AV ČR